

**SOTSIAALAINETE (INIMESEÕPETUS,
AJALUGU, ÜHISKONNAÕPETUS)
AINEKAVA**

2024

SISUKORD

1.	Ajaloo ainekava	3
1.1	Aine koht kooli õppekava rakendamisel	3
1.2	II kooliaste (5. ja 6. klass).....	4
1.3	III kooliaste	6
2.	Ühiskonnaõpetuse ainekava	12
2.1	Aine koht kooli õppekava rakendamisel	12
2.2	6. klass.....	12
2.3	9. klass.....	13
2.4	Hindamine.....	15
3.	Inimeseõpetuse ainekava.....	16
3.1	II–III kooliaste	16
3.2	Hindamine.....	16

1. Ajaloo ainekava

1.1 Aine koht kooli õppekava rakendumisel

Ajaloo õppimise käigus omandatakse pädevused, mis on vajalikud oma elu korraldamiseks ajalooteadvuse toel ühiskonnale omases ajaloolises kultuuris. Ajalooõpetus toetab ajaloolise mõtlemise kujunemist. Ajalooline mõtlemine tähendab suutlikkust märgata tähenduslikkust ajaloos, oskust kasutada esmaallikaid tõendusmaterjalina, tunda ära muutusi ja ajaloosündmuste järjepidevust, analüüsida põhjusi ja tagajärgi, tajuda ajaloolist konteksti ja mõista ajalooliste tõlgenduste eetilist mõõdet. Ajaloo õppimist alustatakse sissejuhatusest ainesse. Ajalooõpetuses omandavad õpilased kultuuriruumis ning ajaloolises keskkonnas orienteerumiseks vajalikke teadmisi ja oskusi. Õpilasi suunatakse uurima, teadvustama, analüüsima, kriitiliselt hindama ning tõlgendama minevikus aset leidnud sündmusi ja protsesse, nende seoseid omavahel ja tänapäevaga ning ajaloosündmuste erineva tõlgendamise põhjusi. Ajalooõpetusega alustades lähtutakse huvi äratamisest, õpitava õpilasele tähenduslikuks tegemisest. Põhikooli ajalooõpetus on kronoloogilis-temaatiline. Õppeaine algab sissejuhatava algõpetusega ning jätkub muinas- ja vanaaja, keskaja, uusaja ning lähiajaloo õppimisega. Eesti ajalugu õpitakse lõimituna maailma ajaloo kursusesse. Ainekavas eraldi esitatud Eesti ajaloo teemasid käsitletakse põhjalikult ja süsteemselt ning tõmmatakse paralleele maailma ajalooga. Käsitluse põhimõte on liikumine lähemalt kaugemale, alustades kodukoha ajaloost, kus on oluline luua käsitletava teema ja paikadega isiklik seos. Ajalooõpetusel on kronoloogiline, poliitiline, majanduslik, sotsiaalne, kultuuriline ja ideede dimensioon. Põhikoolis tähtsustatakse õpilasele jõukohast, inimesekeskset ajalookäsitlust, eluolu ja kultuuri teiste ajalooõpetuse dimensioonide ees. Maailma ajalugu käsitletakse valitud teemade kaudu, millega ei taotleta ajalooperioodidest tervikpildi kujunemist. Tähtis on luua seosed mineviku ning nüüdisaja ajaloosündmuste ja -nähtuste vahel ning kujundada arusaam, et minevikku pöördumata on raske mõista tänapäeva, nt kriisikollete olemust, Eesti ajaloo sõlmküsimusi, Eesti iseseisvuse ning selle kaitsmise ning teisalt võõrvallutuste mõju erinevatel perioodidel. Õpitakse väärtustama kohalikku kultuuripärandit, inimeste iseotsustamise õigust ja vabadust, analüüsima eetilisi valikuid ja mõistma hukka agressiooni ja okupatsiooni ning kõiki inimsusevastaseid kuritegusid. Õpilaste maailmapilti rikastab ainetevaheline lõiming ning lähedaste teemade lõimitud käsitlemine, lähtudes erinevatest aspektidest.

1.2 II kooliaste (5. ja 6. klass)

Ajaloo algõpetuse peamine eesmärk on huvi äratamine ajaloo vastu ning ajaloo õppeks tarvilike teadmiste ja oskuste kujundamine. Õppetöös kasutatakse erinevaid ajalooallikaid ning minevikust jutustavaid pilte, lugusid, filme jne. Õpilased tutvuvad ajaloo põhimõistetega ning kujundatakse ja arendatakse mitmesuguseid oskuseid: ajas orienteerumine, oskus töötada erinevate ajalooallikatega, funktsionaalne kirjaoskus, küsimuste esitamine ning neile vastamine, informatsiooni hankimine ja selle usaldusväärsuse hindamine, koostööoskus ja loovus, kasutatakse ajalooalast sõnavara. Õpitakse kasutama ajatelge ja ajalookaarti ning täitma kontuurkaarti, koostama lühijuttu, teksti põhjal kava. Teemade valiku ja nende sügavusastme valiku üle otsustab õpetaja. Võimalus on vaadelda sündmusi ja isikuid eri ajaperioodidel või läheneda Eesti ajaloo vaatenurgast. Käesoleva kontseptsiooniga taotletakse kolme peamist eesmärki: toetada ajalooõpetuse nõ lähemalt kaugemale liikumise printsiipi (kodukoha ajaloo tundmine ja kohaliku kultuuripärandi väärtustamine); erinevate õpioskuste kujundamine ning ajalooalaste teadmiste ja pädevuste omandamine; Eesti ajaloo kaudu õpetajatele valikute pakkumine, et oleks võimalik õppe korraldamisel leida ainetest eri ajastustest viisil, mis toetaks õpilaste huvi ajaloo vastu. 5. klassis ei eeldata süstemaatiliste teadmiste kujunemist. Sama põhimõtet peaks järgima ka teadmiste kontrollimisel.

Õpitulemused

Õpilane:

- 1) kasutab asjakohaselt aja mõistega seonduvaid sõnu ja fraase;
- 2) selgitab mõisteid oma sõnadega ja kasutab neid õiges kontekstis ning narratiivi luues;
- 3) kasutab ajaarvamisega seotud mõisteid asjakohaselt (eKr, pKr, sajand, aastatuhat);
- 4) kasutab araabia ja rooma numbreid;
- 5) teab ajaloo periodiseerimise üldisi põhimõtteid, nimetab ajalooperioode ja põhjendab oma valikuid;
- 6) tunneb mõningaid iseloomulikke sündmusi kodukoha ja Eesti ajaloost ning seostab neid omavahel ja oma perelega;
- 7) kasutab perekonnavaloo uurimisel eritüübilisi ajalooallikaid;
- 8) mõistab kultuuripärandi tähtsust inimkonna ajaloos ning esitab näiteid erinevate

- kultuurivaldkondade kultuuripärandi kohta;
- 9) koostab isikliku elu sündmustest kroonika/sugupuu või ajateljje ja lahendab nende põhjal ülesandeid;
 - 10) teab, kuidas ajalooallikad jagunevad ning toob asjakohaseid näiteid;
 - 11) teab, et mineviku kohta saab teavet ajalooallikatest, töötab lihtsamate allikatega, digiarhiividega ning hindab nende usaldusväärsust;
 - 12) väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab lühijutte ja kirjeldusi ning kasutab ajalookaarti;
 - 13) toob näiteid sündmustest ja protsessidest Eesti ajaloos;
 - 14) teab mõnda inimeste ajaloolist asulat, kirjeldab selle tekkimise ja kujunemise põhjusi;
 - 15) kirjeldab joonise abil ajaloolist asulat;
 - 16) kirjeldab ajaloosündmuse näitel põhjuse ja tagajärje seost;
 - 17) nimetab Eesti iseseisvumisega seotud sündmusi ja isikuid ning põhjendab nende olulisust;
 - 18) teab, et inimeste arusaam maailmast sõltub ajaloolisest kontekstist ja inimese sotsiaalsest rollist ühiskonnas;
 - 19) nimetab ajaloolisi isikuid ja põhjendab nende olulisust kultuuriloos;
 - 20) toob näiteid ravivõtete ja tervishoiu kohta eri aegadel;
 - 21) toob näiteid inimtegevuse ja looduskeskkonna vastastikusest mõjust minevikus.
 - 22) teab ajaloo periodiseerimise üldisi põhimõtteid;
 - 23) selgitab mõisteid oma sõnadega ja kasutab neid õiges kontekstis ning narratiivi luues;
 - 24) kasutab ajaarvamisega seotud mõisteid asjakohaselt (eKr, pKr, sajand, aastatuhat, araabia ja rooma numbrid);
 - 25) selgitab, miks, kus ja millal tekkisid vanaaja kõrgkultuurid;
 - 26) mõistab kultuuripärandi tähtsust inimkonna ajaloos ning esitab näiteid erinevate kultuurivaldkondade kultuuripärandi kohta Mesopotaamias, Vana-Egiptuses, Vana-Kreekas, Vana-Roomas ja vanades idamaades;
 - 27) teab, et esimesed kirjasüsteemid olid kiilkiri ja hieroglüüfkiri;
 - 28) teab, et mineviku kohta saab teavet ajalooallikatest, töötab lihtsamate allikatega ja hindab neid kriitiliselt;
 - 29) väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kirjelduse ning kasutab

- ajalookaarti ajaloosündmustest jutustamisel;
- 30) kirjeldab ajaloosündmuse näitel põhjuse ja tagajärje seost;
 - 31) teab näiteid erinevatest ühiskonnaelu vormidest antiikajal ja kirjeldab nende erisusi;
 - 32) teab, et inimeste arusaam maailmast sõltub ajaloolisest kontekstist ja inimese sotsiaalsest rollist ühiskonnas;
 - 33) nimetab ajaloolisi isikuid ja põhjendab nende olulisust kultuuriloos;
 - 34) toob näiteid ravivõtete ja tervishoiu kohta eri aegadel;
 - 35) toob näiteid inimtegevuse ja looduskeskkonna vastastikusest mõjust minevikus;
 - 36) teab mõnda inimeste ajaloolist asulat, kirjeldab selle tekkimise ja kujunemise põhjusi;
 - 37) kirjeldab joonise abil ajaloolist asulat.

1.3 III kooliaste

Õpitulemused

Õpilane:

- 1) iseloomustab põhitunnuste kaudu erinevaid ajaloo perioode;
- 2) nimetab keskaja kolm perioodi (vara- kõrg- ja hiliskeskage) ning toob näiteid iseloomulike joonte kohta igast perioodist;
- 3) nimetab erinevate kunstistiilide olulisemaid tunnuseid ja tunneb väliste tunnuste järgi ära erinevate kunstistiilide arhitektuurinäiteid;
- 4) toob näiteid rahvastikurännetest;
- 5) kirjeldab läänikorda, feodaalset hierarhiat, seisuslikku ühiskonda, naturaalmajandust ning talupoegade ja feodaalide elulaadi;
- 6) teab kiriku osa keskaja ühiskonnas nii kultuuripärandi säilitajana kui ka maailmapildi kujundajana;
- 7) teab, kuhu tekkisid keskaegsed linnad, ning kirjeldab keskaegse linna eluolu;
- 8) iseloomustab Frangi riigi osatähtsust varakeskaegses ühiskonnas ja Frangi riigi jagunemise tagajärgi;
- 9) iseloomustab araabia kultuuri ja selle mõju Euroopale, näitab kaardil araablaste vallutusi;
- 10) kirjeldab viikingite elu, nimetab ja näitab kaardil nende retkede põhisuundi;
- 11) iseloomustab kiriku rolli keskaja ühiskonna ja üksikisiku elus ning kirjeldab kiriku

struktuuri;

- 12) nimetab erinevate kunstistiilide olulisemaid tunnuseid ja tunneb väliste tunnuste järgi ära erinevate kunstistiilide arhitektuurinäiteid – gooti ja romaani;
- 13) toob esile ristisõdade eesmärgid ja tulemused;
- 14) nimetab Eesti muinasmaakondi ja suuremaid linnuseid, iseloomustab eestlaste eluolu muinasaja lõpul, Eesti ristiusustamist ning muistset vabadusvõitlust;
- 15) teab, kuidas kujunes Bütsantsi riik ja tekkis Vana-Vene riik;
- 16) seletab mõisteid oma sõnadega ja kasutab neid kirjeldustes ja kirjalikes töedes õiges kontekstis;
- 17) kasutab võõrastele sõnadele tähenduse leidmiseks teatmeteoseid ja e-sõnastikke;
- 18) teab, kes olid Karl Suur, Justinianus I ja Martin Luther, ning iseloomustab nende tegevust;
- 19) analüüsib teaduse ja tehnika arengu positiivset ja negatiivset mõju ühiskonnale ja kultuurile, mõistab inimkonna eetilisi valikuid ja vastutust ühiskonna ees seoses teaduse ja tehnika arenguga;
- 20) teab, kuidas mõjutasid varauusaegset ühiskonda maadeavastused, tehnoloogia areng ja reformatsioon;
- 21) kirjeldab Eesti majanduse ja linnade arengut 16. sajandil ning reformatsiooni mõju;
- 22) toob allikate põhjal välja ajaloosündmuse põhjuse-tagajärg seoseid, analüüsib ja hindab kriitiliselt allikate usaldusväärsust;
- 23) võrdleb ajaloosündmuse ja -nähtuse, leiab sarnasusi ja erinevusi, toob esile põhjuse ja tagajärgi, arutleb märksõnade/küsimuste toel, kujundab oma seisukoha ning põhjendab seda nii suuliselt kui ka kirjalikult;
- 24) selgitab näidete abil, kuidas muutused maailmas on mõjutanud Eesti ajalugu;
- 25) selgitab ja toob näiteid, kuidas inimesed on erinevatel ajastutel loodusesse suhtunud.
- 26) iseloomustab põhitunnuste kaudu erinevaid ajalooperioode;
- 27) nimetab erinevate kunstistiilide olulisemaid tunnuseid ja tunneb väliste tunnuste järgi ära erinevate kunstistiilide arhitektuurinäiteid;
- 28) toob näiteid rahvastikurännetest;
- 29) teab, mis muutused toimusid Rootsi ja Vene ajal Eesti võimukorralduses, talurahva elus, hariduses ja kultuuris ning mis olid Põhjasõja tagajärjed Eestile;

- 30) selgitab valitsemiskorralduse muutusi uusajal: seisuslik riik, absolutism, valgustatud absolutism, parlamentarism;
- 31) nimetab valgustusfilosoofe ning toob näiteid nende panusest inimkeskse ja teadusliku maailmapildi kujunemisse;
- 32) selgitab Prantsuse revolutsiooni ning Napoleoni reformide põhjusi, tagajärgi ja mõju;
- 33) selgitab Ameerika Ühendriikide kujunemislugu 17.-18. sajandil;
- 34) toob esile ühiskonna ümberkorraldamise võimalusi reformide ja revolutsiooni teel ning analüüsib nende protsesside erinevusi;
- 35) iseloomustab 19. sajandi ja 20. sajandi alguse peamisi teadus-, tehnika- ja kultuurisaavutusi;
- 36) iseloomustab erinevaid poliitilisi õpetusi ja nende peamisi toetusgrupe ühiskonnas, analüüsib, mis on iseloomulik konservatismile, liberalismile ja sotsiaaldemokraatiale, rahvuslusele tänapäeval;
- 37) toob näiteid kolonialismi majanduslikest, poliitilistest ja eetilistest aspektidest, annab kolonialismile hinnangu erinevast perspektiivist;
- 38) selgitab, kuidas tootmine, tarbimine ja inimeste elatustase on seotud loodusressursside kasutamisega – tööstuslik pööre;
- 39) seletab ja kasutab kontekstis ajaloolisi mõisteid;
- 40) kasutab võõrastele sõnadele tähenduse leidmiseks teatmeteoseid ja e-sõnastikke;
- 41) asetab end minevikus elanud inimese olukorda;
- 42) kirjeldab ajalooliste suurkujude tegevust;
- 43) teab esimese maailmasõja põhjusi ja tagajärgi;
- 44) kirjeldab Eesti iseseisvumist;
- 45) võrdleb ajaloosündmusi ja -nähtusi, leiab sarnasusi ja erinevusi, toob esile põhjusi ja tagajärgi, arutleb märksõnade/küsimuste toel, kujundab oma seisukoha ning põhjendab seda nii suuliselt kui ka kirjalikult;
- 46) töötab mitmesuguste ajalooallikatega, kommenteerib ja hindab neid;
- 47) koostab kava ja mõistekaardi, ajalooreferaadi, esitleb seda suuliselt ja kirjalikult ning digivahendeid kasutades;
- 48) töötab ajaloolise kaardiga ja koostab nende alusel lihtsamaid skeeme, teemakaarte;
- 49) toob allikate põhjal välja ajaloosündmuse näitel põhjuse-tagajärje seoseid;

- 50) selgitab näidete abil, kuidas muutused maailmas on mõjutanud Eesti ajalugu;
- 51) selgitab Ameerika Ühendriikide kujunemislugu;
- 52) toob näiteid kolonialismi majanduslikest, poliitilistest ja eetilistest aspektidest, annab kolonialismile hinnangu erinevast perspektiivist;
- 53) loetleb inimkeskse ja teadusliku maailmapildi kujunemise põhjuseid, toob näiteid selle tunnusjoontest, suuna esindajatest erinevatel ajastutel ning ühiskonnas toimunud muutustest;
- 54) iseloomustab erinevaid poliitilisi õpetusi ja nende peamisi toetusgrupe ühiskonnas, analüüsib, mis on iseloomulik konservatismile, liberalismile ja sotsiaaldemokraatiale tänapäeval;
- 55) selgitab, kuidas tootmine, tarbimine ja inimeste elatustase on seotud loodusressursside kasutamisega.
- 56) selgitab näidete toel Euroopa suurriikide ja Ameerika Ühendriikide tähtsust lähiajaloo;
- 57) arutleb märksõnade või küsimuste toel ajaloosündmuste ja -nähtuste üle, kujundab oma seisukoha ning põhjendab seda;
- 58) toob allikate põhjal esile ajaloosündmuste põhjuse-tagajärje seoseid;
- 59) näitab kaardil maailmasõdade järel toimunud muutusi ja külma sõja aegseid kriisikoldeid;
- 60) teab, millised olid Esimese maailmasõja tagajärjed ja kuidas muutus poliitiline kaart;
- 61) teab ja selgitab Rahvasteliidu eesmärke Esimese maailmasõjas;
- 62) kirjeldab ajalookaardile tuginedes teise maailmasõja sõjategevuse kulgu;
- 63) analüüsib Eesti omariikluse kujunemist ja arengut Euroopa sündmuste kontekstis -teab, kes olid Jaan Poska, Johan Laidoner ja Julius Kuperjanov ning selgitab nende tähtsust;
- 64) kirjeldab ning võrdleb Eesti Vabariigi arengut demokraatliku parlamentarismi aastail ja vaikival ajastul;
- 65) kirjeldab ning võrdleb kultuuri arengut ja eluolu Eesti Vabariigis ning maailmas, nimetab uusi kultuurinähtusi ja tähtsamaid kultuurisaavutusi;
- 66) kasutab võõrastele sõnadele tähenduse leidmiseks teatmeteoseid ja e-sõnastikke;
- 67) teab, milline oli rahvusvaheline olukord teise maailmasõja eel – suur majanduskriis;
- 68) seletab, iseloomustab ja kasutab kontekstis mõisteid demokraatia, diktatuur, autoritarism, totalitarism, fašism, kommunism, natsionaalsotsialism;

- 69) teab, kes olid Benito Mussolini, Adolf Hitler, Jossif Stalin, Franklin D. Roosevelt ja iseloomustab nende tegevust;
- 70) toob esile teise maailmasõja puhkemise põhjused, sõja tulemused ja tagajärjed;
- 71) analüüsib ja hindab inimõiguste rikkumise põhjuseid ajaloolises kontekstis;
- 72) selgitab MRP ja baaside lepingu tähtsust Eesti ajaloos;
- 73) kirjeldab Eesti Vabariigi iseseisvuse kaotamist ja selgitab mõisteid MRP, küüditamine, baaside leping, okupatsioon;
- 74) teab liitlassuhteid teise maailmasõja ajal ja järel;
- 75) kirjeldab ajalookaardile tuginedes Teise maailmasõja sõjategevuse kulgu;
- 76) teab külma sõja põhijooni ning toob esile selle avaldumist ja vorme ning seletab ja kasutab kontekstis mõisteid külm sõda, kriisikolle, raudne eesriie ;
- 77) kirjeldab tööstusriikide arengut USA ja Saksamaa Liitvabariigi näitel;
- 78) teab, kes olid Martin Luther King, Margaret Thatcher ja Ronald Reagan ning iseloomustab nende tegevust;
- 79) kirjeldab kommunistlikku ühiskonda NSV Liidu näitel ning Eesti arengut NSV Liidu koosseisus, toob esile kommunistliku süsteemi kokkuvarisemise põhjused ja tagajärjed;
- 80) nimetab NSVL liidreid (Stalin, Hruštšov, Brežnev, Gorbatšov) ning iseloomustab nende võimuperioodi;
- 81) kirjeldab Eesti iseseisvuse taastamist ja Eesti Vabariigi arengut;
- 82) seletab ja kasutab kontekstis mõisteid perestroika, glasnost, Balti kett, laulev revolutsioon;
- 83) nimetab võtmeisikuid Eesti iseseisvuse taastamise protsessis ja annab hinnangu nende tegevusele ajaloolises kontekstis.
- 84) iseloomustab kultuuri ja eluolu muutumist 20. sajandi vältel;
- 85) selgitab näidete abil, kuidas muutused maailmas on mõjutanud Eesti ajalugu;
- 86) analüüsib Eesti omariikluse kujunemist ja arengut Euroopa sündmuste kontekstis;
- 87) tunneb ära äärmusluse ja populismi tunnused minevikus ja tänapäeval;
- 88) analüüsib teaduse ja tehnika arengu positiivset ja negatiivset mõju ühiskonnale ja kultuurile, mõistab inimkonna eetilisi valikuid ja vastutust ühiskonna ees seoses teaduse ja tehnika arenguga.

Hindamine

Ajaloos hinnatakse õpilaste teadmisi ja oskusi tähtsamate ajaloosündmuste ja -nähtuste

analüüsi nõudvate ülesannete kaudu. Allikaanalüüsi puhul hinnatakse allikast olulise info leidmist, selle tõlgendamist ja võrdlemist, kommenteerimist ning usaldusväärsuse üle otsustamist. Arutluse puhul hinnatakse kirjutise vastavust teemale, ajastu- ja teemakohaste faktide teadmist, võrdlemise, seoste loomise ja järelduste tegemise oskust ning isikliku suhtumise väljendamist põhjendatud argumentide toel.

2. Ühiskonnaõpetuse ainekava

2.1 Aine koht kooli õppekava rakendumisel

Ühiskonnaõpetusel on tähtis koht õpilaste sotsiaalse kompetentsuse kujunemises. Ühiskonnaõpetus aitab õpilasel arendada ettevõtlikkust ning kujuneda ennast teostavaks, kaasinimesi arvestavaks, sotsiaalselt pädevaks ja toimetulevaks ühiskonnaliikmeks. Ühiskonnaõpetuse tunnis omandatud teadmised, oskused ja hoiakud seostuvad tihedalt teistes õppeainetes (ajaloos, geograafias, inimeseõpetuses jt) õpituga, olles aluseks elukestvatele õppele. Ühiskonnaõpetusel on tähtis koht õpilaste väärtushinnangute ja hoiakute kujunemises, nagu ettevõtlikkus, seaduste austamine, töökus, sooline võrdõiguslikkus, kodanikualgatus, sotsiaalne õiglus ja kodanike võrdne kohtlemine, inimõiguste austamine, mõistev suhtumine erinevustesse. Ühiskonnaõpetus kuulub ainevaldkonda „Humanitaarained“.

2.2 6. klass

Õpitulemused

Õpilane:

- 1) esitab oma teadmisi ja seisukohti selgelt ja veenvalt ning suudab neid põhjendada; loob, kasutab ja jagab infot ning väärtustab enda ja teiste autorite tööd;
- 2) kirjeldab demokraatia põhimõtteid ning rakendab neid koolidemokraatias, märkab probleeme koolis, toetab oma käitumise ja osalemisega koolidemokraatiat;
- 3) märkab ning arvestab erinevaid huve ja võimalusi ning on valmis koostööks ja kokkulepeteks;
- 4) teab Läänemereäärseid riike ja näitab neid kaardilt;
- 5) nimetab rahvusvahelisi organisatsioone ja kirjeldab riikidevahelist koostööd või selle puudumist, toob näiteid, kuidas muu maailm mõjutab elu Eestis;
- 6) nimetab Eestis ja kodukohas elavaid rahvarühmi ning kirjeldab nende kultuuritraditsioone, märkab kultuurikonflikte ja kultuurilist diskrimineerimist;
- 7) nimetab Eestis esindatud peamisi usundeid ja tunneb neist ühe kombeid ning tavasid;
- 8) teab Eesti riigi valitsemise põhilisi institutsioone, kirjeldab nende ülesandeid (kohalik omavalitsus, Riigikogu, Vabariigi Valitsus, Vabariigi President, kohus);

- 9) teab, mis on kohalik omavalitsus, toob näiteid oma valla/linna omavalitsuse tegevuse kohta;
- 10) teab, et kõik on võrdsed seaduse ees ja peavad seadusi täitma, toob näiteid seaduskuuleka käitumise kohta;
- 11) nimetab inimõigusi ja selgitab nende olulisust;
- 12) nimetab lapse õigusi ja kohustusi, teab õiguste ja vastutuse tasakaalu, märkab laste õiguste rikkumist;
- 13) teab, et tal on õigus saada abi, ning oskab leida abi ettetulevates elusituatsioonides;
- 14) teab, mis on isikutunnistus ja reisidokumendid, toob näiteid nende dokumentide õigest ja valest kasutamisest;
- 15) toob näiteid kodanikuühendustest ja mõistab kodanikualgatusse vajalikkust, hoiab kogukonna traditsioone, leiab eakohaseid võimalusi eneseteostuseks kogukonna liikmena;
- 16) teab, kuidas raha seaduslikult teenitakse ja millest koosneb eelarve, oskab kulutusi tähtsuse järjekorda seada, koostada eelarvet etteantud piirides;
- 17) kirjeldab säästmise võimalusi igapäevaelus, toob näiteid, selgitab näidete põhjal vajaduste, soovide ja võimaluste erinevusi;
- 18) iseloomustab, milliseid isiksuseomadusi, teadmisi ja oskusi eeldavad erinevad elukutsed ja ametid;
- 19) teab internetipanga ja pangakaardi (PIN-koodi) turvalise kasutamise reegleid;
- 20) nimetab ohtusid internetis ja selgitab, kuidas end nende eest kaitsta, käitub ohutult;
- 21) oskab tarbijana märgata ja mõista tooteinfot ning tunneb tarbija õigusi;
- 22) planeerib oma aega ja tegevusi;
- 23) leiab ja võrdleb erinevatest allikatest pärit infot, selgitab fakti ja arvamuse erinevust, toob näiteid;
- 24) teab, et autoriõigused on kaitstud seadusega ja autorile tuleb viidata, kasutab viitamist nõuetekohaselt.

2.3 9. klass

Õpitulemused

Õpilane:

- 1) teeb vahet era-, riigi- ja kodanikusektoril, toob näiteid nende tegevustest ja koostööst ühiskonnas ning tunneb inimese osalemise võimalusi nende sektorite töös;
- 2) teab demokraatia toimimise põhimõtteid ning toob näiteid nende rakendamise kohta, toimib demokraatia põhimõtteid arvestades;
- 3) märkab ohtu demokraatiale enda ümbruskonnas ja ühiskonnas ning on valmis sellele oma võimaluste piires vastu seisma;
- 4) analüüsib näidete põhjal suur- ja väikeriikide, naaberriikide, demokraatlike ja mittedemokraatlike riikide vastastikuseid suhteid;
- 5) loetleb demokraatliku ja mittedemokraatliku ühiskonna tunnuseid, selgitab, mille poolest need erinevad;
- 6) määratleb end kogukonna, Eesti, Euroopa Liidu ja maailma ühiskonna liikmena ning vastutustundliku kodanikuna;
- 7) mõistab, miks Euroopa Liidu liikmesriik peab liikmelisusest tulenevaid kohustusi täitma;
- 8) selgitab riikide koostööd rahvusvahelistes organisatsioonides, toob näiteid;
- 9) tunneb Euroopa Liidu ülesehitust ja väärtusi ning nimetab liikmesriike, selgitab NATO, UNICEFi ja ÜRO tegevuse eesmärgid;
- 10) teab ja järgib inimõigusi, märkab nende rikkumist ning kaitseb inimõigusi, tunnustab erinevaid inimrühmi võrdselt väärtuslikuna ja käitub sallivalt, seostab demokraatiat inimõiguste kaitsega, analüüsib diskrimineerimisjuhtumeid ja pakub lahendusi;
- 11) selgitab soorollide ja soostereotüüpsete hoiakute mõju inimese valikutele;
- 12) selgitab võimude lahususe põhimõtteid, nimetab Põhiseaduse abil riigi institutsioone ja nende ülesandeid, teab riigi juhtimis- ja haldusstruktuuride ameteid;
- 13) tunneb Eesti riigi põhiseadust ja ülesehitust ning halduskorraldust, oskab suhelda riigi- ja omavalitsusasutustega, oskab leida vajalikku õigusakti ning kasutada elektroonilist Riigi Teatajat (eRT);
- 14) teab, mis on õigusriik, selgitab selle toimimise põhimõtteid;
- 15) teab ja analüüsib enda võimalusi kooli ja kogukonna elu ning KOV poliitika kujundamisel;
- 16) mõistab seaduste järgimise vajadust ja seaduste eiramise tagajärgi ning teab, kuhu oma õiguste kaitseks pöörduda;
- 17) kirjeldab majandussüsteemidele iseloomulikke tunnuseid ja toimimist;

- 18) teab ja selgitab maksustamise eesmärgid ning üksikisiku õigusi ja kohustusi seoses maksudega, teab Eestis kehtivaid makse, eristab otseseid ja kaudseid makse;
- 19) kaalub oma võimalusi tulevase töötajana ja ettevõtjana ning kavandab edasist haridus- ja eluteed lähtuvalt oma võimetest, huvidest, teadmistest, oskustest ja hoiakutest ning valikuid väliselt mõjutavatest teguritest;
- 20) analüüsib inimeste tarbimiskäitumist, selgitab liigtarbimise põhjusi ja mõju ühiskonnale ning keskkonnale, hindab ressursside piisavust ning tarbib säästlikult, tunneb oma õigusi ja vastutust tarbijana;
- 21) kasutab allikaid ja leiab nendest asjakohast infot oma arvamuse kujundamiseks, tunneb ära valeuudise ja propaganda ning märkab ohtusid, avaldab arvamust ajakirjanduses käsitletavate probleemide kohta;
- 22) võrdleb erinevaid kultuure ja subkultuure, mõistab koostöövõimaluste otsimise vajalikkust, märkab erinevate kultuuride mõju Eestis, mõistab identiteedi määratlust, selgitab näidete abil, mis on sotsiaalne, kultuuri- ja rahvuslik identiteet ning mitmikidentiteet.

2.4 Hindamine

Ühiskonnaõpetuse õppeaines rakendatakse kujundava hindamise põhimõtteid, kombineerides eristavaid hindaid ja sõnalisi hinnanguid. Hindamine toimub kolmes osas: eelhindamine, protsessi hindamine ja kokkuvõttev hindamine.

Ühiskonnaõpetuses hinnatakse praktiliste ülesannete, probleemide analüüsimise ja ainealaste põhimõistete tundmist ja kasutust. Tähtsal kohal on igapäevaeluga seonduvate probleemide lahendamine ning asjatundlike otsuste tegemise oskuste omandamine. Olulisel kohal on suuline ja kirjalik arutlus. Tagasisidestatakse uurimuslikke õpivõtteid, mille toel omandavad õpilased probleemide seadmise, hüpoteeside sõnastamise, töö plaanimise ja korraldamise, kriitilise mõtlemise ning tulemuste tõlgendamise ja esitamise oskused.

3. Inimeseõpetuse ainekava

3.1 II–III kooliaste

Inimeseõpetuse eesmärk on toetada õpilase sotsiaalsete ja emotsionaalsete oskuste arengut, õppides ennast tundma, vastutustundlikult oma suhteid kujundama, olema terviseteadlik, aus, hooliv ja õiglane.

Inimeseõpetuses käsitletakse inimest ja tema sotsiaalset keskkonda tervikuna. Väärtuskasvatus ja hoiakute kujundamine toimub üksteist mõistvas õhkkonnas ning on suunatud õpilaste positiivse mõtlemise arendamisele oma arengu- ja toimetulekuvõimaluste üle. Soodne sotsiaalne õppekeskkond toetub eelkõige õpilaste isikupära ja isiklike seisukohtade austamisele, võimaluste tagamisele vabaks arvamusevalduseks, initsiatiiviks, osalemiseks ja tegutsemiseks nii üksi kui ka koos teistega.

II kooliastme teemad: mina-käsitlus, eakaaslaste mõju, sotsiaalsed oskused, sh kehtestav käitumine uimastite vm riskikäitumisega seotud olukordades. Tervis ning tervislikud valikud (toitumine, kehaline aktiivsus, uni jms).

III kooliastme teemad: mina-käsitluse ja suhete psühholoogiline aspekt, enda ja maailma mõistmine, enda ja teistega toimetulek, seksuaalkasvatus, tervis, suhted ja riskikäitumine, ühiskonnas toimuvad protsessid ja nende mõju noorele, tema valikutele, tervisele ja toimetulekule.

3.2 Hindamine

Hindamise eesmärk on toetada õpilase õppimist ja arengut, saada ülevaade õpitulemuste saavutusest ja õpilase individuaalsest arengust ning toetada tema kujunemist positiivse minapildi ja adekvaatse enesehinnanguga ennastjuhtivaks õppijaks. Hindamise alus on valdkonna ainekavades kirjeldatud õpitulemused kooliastmete kaupa. Ainealaste teadmiste ja oskuste kõrval antakse tagasisidet ka üldpädevuste arengu ning väärtushoiakute kujunemise kohta. Hindamine on mitmekesine, et toetada õpilase teadmiste ning eri oskuste ja hoiakute arengut. Õpitulemuste (teadmiste ja oskuste) saavutamiseks ja kontrollimiseks kasutatakse testide kõrval erinevat tüüpi ülesandeid, nt arutluse või probleemianalüüsi skeemi koostamine, tekstianalüüs, ühisaruteludes osalemine (sh oma seisukoha avaldamine ja põhjendamine), loomingulised ülesanded, allikate, andmete, pildi-, video-, audio- vm materjali analüüs, juhtumianalüüs, infootsing, esitluse

koostamine, õppemängud, uurimuslikud ülesanded jne.

Inimeseõpetuses hinnatakse õpilaste teadmisi ja oskusi ning nende seostamist. Õpilase hoiakute ja väärtushinnangute kohta antakse tagasisidet. Õpilaste teadmisi ja oskuseid hinnatakse suuliste vastuste (esituste), kirjalike ja/või loovtööde ning rühmatöodes osalemise ja panustamise alusel, arvestades õpilase teadmiste ja oskuste vastavust ainekavaga taotletavatele õpitulemustele. Õpitulemusi hinnatakse sõnaliste hinnangute ja numbriliste hinnetega. Kirjalikke ülesandeid hinnates arvestatakse eelkõige töö sisu, kuid parandatakse ka õigekirjavead, mida hindamisel ei arvestata. Hindamisel keskendutakse eelkõige õpitust arusaamisele, arutlemisele ning teadmiste kasutamisele, mitte ainult õpitu meenutamisele.

Õpilase hoiakud ja väärtushinnangud ei ole otseselt kokkuvõtva hindamise objektiks. Neid hinnatakse õpilase oskuse kaudu väärtusi mõtestada, st nende üle arutleda, neid põhjendada ning õigustada, lähtudes isiklikust või teiste vaatenurgast.

3.2.1 II kooliastme lõpuks taotletavad teadmised, oskused ja hoiakud

1. Teab, et ühiskond mõjutab inimest tervikuna, sh ka tervisekäitumist ja suhtlemist.
2. Väärtustab inimeste positiivseid omadusi ning positiivset mõtlemist, mõistab inimeste individuaalseid erinevusi ja on erinevuste suhtes salliv.
3. Mõistab, et murdeea arengutempo on erinev, aktsepteerib oma kehalisi muutusi ja keha eest hoolitsemise vajalikkust.
4. On loov ja ettevõtlik.
5. On iseseisev otsustaja, seostab otsuseid tagajärgedega. Teab, et „ei“ ütlemine on võimalus seista oma õiguste eest.
6. Kirjeldab tõhusaid sotsiaalseid oskusi igapäevaelus. Väärtustab hoolivust, ausust, õiglust, vastutustunnet, üksteise abistamist, sõprust ja armastust vastastikuse toetuse ning usalduse allikatena.
7. Teab, millest suhtlemine koosneb, mõistab avatud suhtlemise eeliseid ja ohtusid ning järgib turvalise suhtlemise reegleid.
8. Mõistab, et konfliktid on osa elust, teab konfliktide võimalikke põhjusi ja tõhusaid lahendusviise, mõistab erinevate käitumisviiside tagajärgi.
9. Teab probleemide erinevaid lahendusviise ning mõistab koostegutsemise väärtust.

10. Mõistab meediast tulenevaid ohtusid oma käitumisele ja suhetele ning vastutust oma sõnade ja tegude eest.
11. Mõistab autoriõiguste järgimise vajalikkust.
12. Teab, kuidas leida usaldusväärseid terviseinfo allikaid, ja teab, kust terviseprobleemi korral abi küsida.
13. Väärtustab tervist, tervislikku eluviisi ja keskkonda ning mõistab eluviisi ja keskkonna mõju tervisele.
14. Teab, mis on riskikäitumine, teab riskikäitumist ennetavaid ja soodustavaid tegureid ja riskikäitumise mõju inimese tervisele. Mõistab enda valikute tagajärgi.
15. Mõistab uimastite tarbimisega kaasnevaid riske, väärtustab tervislikku elu uimastiteta ja teeb tervislikke valikuid.

Õpitulemused

II kooliastmes käsitletakse tervise ja suhtlemise teemasid, sealhulgas murdeiga ja kehalised muutused, turvalisus ja riskikäitumine, haigused ja esmaabi, konfliktid ja probleemilahendus, positiivne mõtlemine.

Õpilane:

- 1) teab, et meedia saab mõjutada inimeste tervisekäitumist, toob näiteid;
- 2) toob näiteid, kuidas meedia abil saab suurendada inimeste kehalist aktiivsust;
- 3) toob näiteid, kuidas eelarvamused mõjutavad igapäevasuhtlust;
- 4) selgitab, kuidas enesehinnang kujuneb;
- 5) toob näiteid enda positiivsete omaduste kohta;
- 6) selgitab enda erinevate omaduste arendamise võimalusi;
- 7) nimetab murdeas toimuvaid füüsilisi ja emotsionaalseid muutusi;
- 8) toob esile arengulisi individuaalseid erinevusi, mõistab inimeste erivajadusi;
- 9) toob näiteid erinevast arengutempost murdeas;
- 10) selgitab keha eest hoolitsemise vajalikkust;
- 11) mõistab oma võimalusi algatada ettevõtmisi ja toob näiteid ettevõtlikust tegutsemisest;
- 12) seostab ettevõtlikkust tulevase tööeluga;
- 13) näeb ühe probleemi lahendamise erinevaid võimalusi;

- 14) kirjeldab, kuidas kaaslased võivad mõjutada otsustamist;
- 15) toob näiteid, milliste tagajärgedeni võivad erinevad otsused viia;
- 16) teab, et tal on õigus öelda „ei“, ja demonstreerib õpituatsioonis „ei“ ütlemist oma tervise kaitsel ja õiguste eest seismisel;
- 17) toob näiteid hoolivast, ausast, õiglasest ja vastutustundlikust käitumisest;
- 18) demonstreerib õpituatsioonis sotsiaalsete oskuste tõhusat kasutamist;
- 19) kirjeldab, millest suhtlemine koosneb;
- 20) eristab mitteverbaalseid ja verbaalseid suhtlemisvahendeid ning analüüsib nende vastastikuseid seoseid;
- 21) demonstreerib õpituatsioonis, kuidas oma tundeid empaatiliselt ja suhteid tugevdavalt väljendada;
- 22) toob näiteid turvalisest suhtlemisest igapäevaelus, sh internetis ning lahendab õpituatsioonis teemakohaseid probleeme;
- 23) selgitab konflikti häid ja halbu külgi;
- 24) kirjeldab tõhusaid ja mittetõhusaid konfliktide lahendusviise;
- 25) eristab kehtestavat, agressiivset ja alistuvat käitumist ning mõistab nende käitumisviiside mõju suhetele;
- 26) valib õpituatsioonis konflikti lahendamiseks sobiva käitumisviisi;
- 27) lahendab loovalt ja koostöiselt probleeme ja toob esile erinevate lahenduste eelised ning puudused;
- 28) toob näiteid meediaga seotud ohtudest;
- 29) selgitab meedia mõju inimese käitumisele ja suhetele;
- 30) mõistab vastutust oma sõnade ja tegude eest, sh sotsiaalmeedias;
- 31) teab, mis on autoriõigused ja et need on seadusega kaitstud, selgitab, miks peab autoriõigusi järgima ja mida võib endaga kaasa tuua autoriõiguste eiramine;
- 32) otsib, leiab ja esitab usaldusväärsetest allikatest terviseteemalist infot, järgides autoriõigust;
- 33) märkab ja toob esile enda ning teiste positiivseid omadusi;
- 34) teab, mis on eelarvamused ja stereotüüpsed hoiakud, ja tunneb need ära;
- 35) toob näiteid eelarvamuste mõjust igapäevaelus;
- 36) selgitab tervise tähendust ja seda mõjutavaid tegureid;

- 37) seostab peamisi tervisenäitajaid inimese tervisliku seisundiga (nt unekvaliteet, stress, kehatemperatuur, pulss, kehamassiindeks);
- 38) toob näiteid, kuidas enda käitumisega ennetada haigestumist;
- 39) toob näiteid tegevustest, mis muudavad elukeskkonna turvaliseks, soodustavad kehalist aktiivsust ja tervislikku toitumist;
- 40) toob näiteid elu ja tervist ohustavatest teguritest ja teab, kuidas neid vältida, hoidub riskikäitumisest;
- 41) selgitab, miks on normid, sh liikluseadus kohustuslik kõigile ning järgib neid;
- 42) demonstreerib õpisisituatsioonis esmaabivõtteid, teab, kust otsida vajaduse korral abi;
- 43) kirjeldab tubaka, alkoholi ja teiste uimastite tarbimise kahjulikku mõju tervisele;
- 44) demonstreerib õpisisituatsioonis, kuidas keelduda ennast ja teisi kahjustavast tegevusest, kasutades tõhusaid enesekohaseid ja sotsiaalseid oskusi.

3.2.2 III kooliastme lõpuks taotletavad teadmised, oskused ja hoiakud

1. Teab, kuidas ühiskond mõjutab inimeste tervisekäitumist, suhtlemist ja õppimist.
2. Mõistab inimese arengut murde- ja noorukieas.
3. Teab, kuidas kujundada ja hoida positiivset suhtumist iseendasse.
4. Väärtustab enese arendamise vajadust ja elukestvat õpet, mõistab oma võimalusi ja vastutust enda elutee kujundamisel.
5. On loov ja ettevõtlik.
6. Mõistab, et inimene on sotsiaalne olend, mõistab normide vajalikkust ühiselus. Väärtustab hoolivust, ausust, õiglust ja vastutustunnet aktiivse ühiskonnaliikmena.
7. Teab, et inimesed erinevad rahvuse, soo, vaimse ja füüsilise suutlikkuse ning vaadete ja usutunnistuste poolest; on erinevuste suhtes salliv.
8. Teab, et ühiskond kaitseb laste tervist ja heaolu seadustega.
9. Kasutab terviseinfo saamiseks teaduspõhiseid allikaid ja spetsialistide abi.
10. Väärtustab positiivseid suhteid, nende loomist ja hoidmist. Mõistab ja aktsepteerib inimliku läheduse erinevaid avaldumisviise.
11. Mõistab ja aktsepteerib seksuaalse arengu individuaalsust, seksuaalse identiteedi erinevaid avaldumisvorme ja seksuaalõigusi.
12. Mõistab füüsilise, vaimse ja sotsiaalse tervise vastastikust seost ja neid mõjutavaid

tegureid.

13. Mõistab eluviisi, keskkonna ja pärilikkuse mõju tervisele ning tervisliku eluviisi ja turvalise käitumise tähtsust igapäevaelus.
14. Väärtustab partnerite vastutustundlikku käitumist seksuaalsuhetes. Oskab leida infot seksuaaltervist puudutavate küsimuste kohta.

III kooliastmes käsitletakse inimese arengu, turvalisuse, tervise- ja riskikäitumisega seotud teemasid, sh inimese areng ja murdeiga, inimene ja rühm, suhted ja seksuaalsus ning inimene, valikud ja õnn.

Õpitulemused

- 1) Õpilane:
 - 1) kirjeldab pärilike ja keskkonnategurite, nt elukeskkonna, ümbritsevate inimeste ja hariduse mõju inimese arengule ja otsustele;
 - 2) selgitab inimese arengut murde- ja noorukieas ning eristab seda täiskasvanueast;
 - 3) seostab inimese kasvamist ja arengut pärilike ning keskkonnateguritega;
 - 4) selgitab, mis on minapilt ja enesehinnang;
 - 5) toob näiteid teguritest, mis kujundavad minapilti ja enesehinnangut;
 - 6) analüüsib ennast oma väärtuste, isikuomaduste, võimete ja huvide põhjal ning seostab seda valikutega elus;
 - 7) analüüsib inimese võimalusi ja vastutust oma elutee kujundamisel;
 - 8) mõistab, et inimene on sotsiaalne olend, toob näiteid rühma kuulumise ja rühmas suhtlemise olulisusest;
 - 9) toob näiteid erinevate rühmade normidest ja reeglitest, mis toetavad ühiselu toimimist;
 - 10) analüüsib enda rolli, õigusi ja kohustusi erinevates rühmades;
 - 11) kirjeldab rühma mõju käitumisele, sh sõltumatuse ja autoriteedi olemust inimsuhetes, demonstreerib õpitu olulisust rühma survega;
 - 12) toob näiteid seadustest, mis kaitsevad laste õigusi, tervist ja heaolu, ning analüüsib õiguste ja kohustuste seoseid;
 - 13) analüüsib laste heaolu mõjutavaid tegureid oma kogukonnas, teeb ettepanekuid, kuidas kogukonnas paremini seista laste heaolu eest;
 - 14) teab, mille põhjal ära tunda teaduslikku tervisealast infot;

- 15) analüüsib ja hindab erinevate tervisealaste infoallikate, tervisetoodete ja ravivõtete usaldusväärsust;
- 16) kirjeldab ja toob näiteid erinevatest tunnete ja läheduse avaldumisviisidest, nt meeldimine, sõprus, armumine, armastus;
- 17) selgitab suhete loomise, säilitamise ja lõpetamise võimalusi ennast ja teisi kahjustamata;
- 18) analüüsib suhtevägivalla avaldumisvorme ja põhjusi, teab, kuidas käituda lähisuhtevägivalla korral ning toob näiteid abi saamise võimalustest;
- 19) selgitab seksuaalsuse olemust, inimese seksuaalset arengut ning selle individuaalsust;
- 20) toob näiteid turvalisest seksuaalkäitumisest ja seksuaalõigustest;
- 21) mõistab erineva seksuaalse orientatsiooni ja soolise identiteediga inimeste õigust võrdsele ja lugupidavale kohtlemisele;
- 22) demonstreerib õpituatsioonis inimväärikust alandavale käitumisele reageerimise viise ja abi saamise võimalusi;
- 23) toob näiteid füüsilise, vaimse ja sotsiaalse tervise vastastikustest seostest;
- 24) analüüsib tervisekäitumise mõju füüsilisele, vaimsele ja sotsiaalsele tervisele;
- 25) toob näiteid olulisematest tervisenäitajatest;
- 26) analüüsib enda terviseseisundit tervisenäitajate põhjal ning kavandab vajaduse korral muudatusi eluviisis;
- 27) analüüsib tegureid, mis aitavad säilitada inimese vaimset heaolu, märkab ohte, oskab kaaslast toetada ja vajaduse korral abi otsida;
- 28) analüüsib ja toob näiteid eluviisi, keskkonna ja pärilikkuse mõjust tervisele ning eristab tervislikke ja ebatervislikke otsuseid igapäevaelus;
- 29) toob näiteid keskkonnateadlikest tegevustest ning rakendab mõnda nendest enda kodukohas või koolis;
- 30) analüüsib kehalise aktiivsuse ja toitumise mõju tervisele;
- 31) analüüsib uimastitega seotud riskikäitumise tagajärgi inimese toimetulekule ning sekkumise võimalusi indiviidi ja ühiskonna tasandil;
- 32) demonstreerib õpituatsioonis esmaabi osutamist ja oskab vajaduse korral otsida abi;
- 33) toob esile seksuaalkäitumisega seotud müütide ja soostereotüüpsete hoiakute mõju inimese tervisekäitumisele;
- 34) analüüsib turvalise seksuaalkäitumise ja abi saamise võimalusi.